

ROLA JĘZYKA W BUDOWANIU OBRAZU ŚWIATA NA PRZYKŁADZIE FILMU „Sonata”.

MAŁGORZATA
FOREMNIAK

MICHAŁ
SIKORSKI

ŁUKASZ
SIMLAT

LECH
DYBLIK

JERZY
STUHR

FILM BARTOSZA BLASCHKE

SONATA

KIEDY OTACZAJĄ CIĘ DOBRZY LUDZIE, NIE MA RZECZY NIEMOŻLIWYCH

SONATA wyreżyserował BARTOSZ BLASCHKE, scenariusz TOMASZ AUGUSTYNEK, muzyka SYLWESTER BANASZKIEWICZ, montaż WIKTOR KURCZAK, kostiumy MICHAŁ SIKORSKI, malarstwo MAŁGORZATA FOREMNIAK, ŁUKASZ SIMLAT, KONRAD KAMIEL, JERZY STUHR, HEKHA MELCZER, LECH DYBLIK, BRALINA SOBODZIŃSKA, BARBARA WYPYK, CZESŁAW ŁUKASZEWICZ, reżyseria zdjęć A. JANUSZAK, scenografia KAROL JANKO, sceny wesołe BOLESŁAW KALONIECZAK, sceny wesołe ANNA GURBOŃSKA, sceny wesołe ROBERT PIETRUSKI, sceny wesołe TOMASZ SINDRA, aktorzy MICHAŁ SIKORSKI, MAŁGORZATA FOREMNIAK, ŁUKASZ SIMLAT, LECH DYBLIK, JERZY STUHR, sceny wesołe POLSKA INSTYTUT DEJAWY FILMOWEJ, TELEWIZJA POLSKA S.A., WARSZAWSKI DOM KULTURY W BŁĘKOCINIE, KWADRYLOWE BIURO FESTIWALOWE, POLSKIE CENTRUM FILMOWE, WYTWÓRNI FILMOWE DOKUMENTALNY I FABULARNY

W KINACH OD 4 MARCA

Scenariusz zajęć do filmu Sonata,
reż. Bartosz Blaschke, Polska 2021, 118 min.

ROLA JĘZYKA W BUDOWANIU OBRAZU ŚWIATA NA PRZYKŁADZIE FILMU „Sonata”.

Scenariusz zajęć do filmu *Sonata*,
reż. Bartosz Blaschke, Polska 2021, 118 min.

Opracowała: dr Joanna Zabłocka-Skorek,
trenerka edukacji medialnej i społecznej

Grupa wiekowa: klasy 7-8 szkoły podstawowej, szkoła ponadpodstawowa

Przedmioty: godzina wychowawcza, język polski

W trakcie zajęć uczeń/uczennica:

- dowiaduje się o znaczeniu języka w budowaniu obrazu świata;
- potrafi określić jaką rolę pełni język w kształtowaniu kompetencji społecznych;
- ugruntowuje wiedzę na temat formułowania się stereotypów;
- poznaje znaczenie słowa stygmatyzacja;
- podejmuje refleksję na temat roli języka w procesie dyskryminacji osób ze względu na wygląd, płeć, zdolności fizyczne itd.
- podejmuje refleksje na temat funkcjonujących w społeczeństwie stereotypów dotyczących niepełnosprawności i osób z niepełnosprawnością;
- potrafi wytłumaczyć czym są „słowa-mury” i „słowa-mosty” oraz jakie pełnią funkcje w komunikacji interpersonalnej;
- doskonalili umiejętność analizy i interpretacji filmu;
- pracuje z tekstem źródłowym;

Czas trwania: trzy jednostki lekcyjne;

Metody pracy:

- praca: indywidualna, w parach, grupowa;
- metoda kuli śnieżnej;
- projekt edukacyjny/ kampania społeczna;
- burza mózgów/ chmura tagów;
- dyskusja i heureka;
- praca z tekstem źródłowym;
- analiza i interpretacja dzieła filmowego;

Materiały dydaktyczne:

- kilkadziesiąt sztuk karteczek post in,
- materiał źródłowy: JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA (załącznik nr 1);
- treść dokumentu pt.: „Rekomendacje dotyczące języka niedyskryminującego osób z zaburzeniami psychicznymi” (wydruk lub prezentacja multimedialna): https://rjp.pan.pl/images/Wra%C5%BCliwi_na_s%C5%82owa._Wra%C5%BCliwi_na_ludzi_przyk%C5%82ady.pdf [dostęp: 14.02.2022]
- w zależności od wybranej wersji ćwiczenia „słowa-mury, słowa-mosty”:
 - wersja I - czerwone kartki formatu A4 lub A5
 - wersja II - cegły przyniesione przez uczniów oraz pędzle i farby do pisania po nich;
 - załącznik nr 2. Karta pracy nr 1/ Grupa 1. SŁOWA-MURY
 - załącznik nr 3. Karta pracy nr 1/ Grupa 2/ SŁOWA-MOSTY
 - załącznik nr 4. Karta pracy nr 2. „Słowa-mury”, „słowa-mosty” użyte w filmie *Sonata*.

Przed zajęciami: Uczennice/uczniowie oglądają film *Sonata*, reż. Bartosz Blaschke, Polska 2021, 118 min.

Przebieg zajęć:

I. Lekcja 1. JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA

– praca w parach, burza mózgów, praca z tekstem źródłowy, praca z tekstem filmowym

– dla uczniów szkół ponadpodstawowych;

1. Nauczyciel/ka rozdaje uczniom/uczennicom karteczki post in, na których każdy z nich ma napisać DZIESIĘĆ dowolnych słów (mogą to być czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki itd.). Następnie uczniowie/uczennice dobierają się w pary. Zadaniem każdego z uczestników jest opowiedzenie partnerowi o tym, jakie ma plany na przyszłość. Utrudnienie polega jednak na tym, że może skorzystać wyłącznie ze słów, które ma napisane na karteczce (można je odmieniać).

2. Po upływie około 5 minut (2,5 min. na osobę) nauczyciel/ka zaprasza uczniów do podzielenia się wrażeniami z wykonanego ćwiczenia.

- Co sprawiło im największą trudność?

- Czy, używając tak niewielu słów, byli w stanie choć w części przekazać swoje myśli?

(10 minut)

3. Nauczyciel prosi uczniów, aby zapoznali się z materiałami źródłowymi, zawartymi w **załączniku nr 1**.

(5 minut)

4. Po lekturze tekstów źródłowych rozpoczyna dyskusję na temat roli języka w procesie formowania wiedzy o świecie. W dyskusji wykorzystuje pytania:

■ *Od czego zależy struktura i gramatyka danego języka?* [od kultury danego kraju/regionu]

■ *Jak rozumiecie teorię relatywizmu kulturowego?* [język wpływa na nasze myślenie o rzeczywistości (kulturze), a rzeczywistość, w której się wychowujemy, żyjemy, wpływa na nasz język].

■ *W jaki sposób teorię relatywizmu kulturowego można odnieść do filmu „Sonata”?* [błędnie zdiagnozowany Grzegorz przez wiele lat nie słyszał, zatem nie mógł nauczyć się języka, przez co w jego mózgu nie ukonstytuowały się struktury pojęciowe. W tym miejscu można przywołać scenę z filmu Sonata, w której profesor tłumaczy rodzicom: „nigdy w jego umyśle nie nastąpiło takie coś jak słowo”]

■ *Dlaczego Grzegorz nie posługuje się językiem w taki sposób, jak osoba w pełni sprawna?* [struktury pojęciowe tworzą się w mózgu w okresie dzieciństwa; im starszy człowiek, tym gorzej przyswaja „obcy” język]

■ *Dlaczego tak ważne jest przyswajanie języka w dzieciństwie? Jaką rolę w budowaniu obrazu świata pełni język potoczny?*

■ *Dlaczego Michał zwraca się do swojego brata słowami: „HU HU NE NE” i jakie ma to znaczenie dla rozwoju Grzegorza?*

(10 minut)

Przebieg zajęć:

4. Językowy obraz świata a nauka zachowań społecznych – analiza i interpretacja filmu;
 - Nauczyciel/ka prosi uczennice/ uczniów o przywołanie z filmu Sonata scen przedstawiających nieadekwatne społecznie zachowania Grzegorza (czyli takie, w których zachował się niestosownie w stosunku do przyjętych ogólnie norm społecznych). Do analizy warto wziąć na warsztat następujące sceny:
 - Scena w kościele, kiedy to Grzegorz wstaje z ławki, gdy słyszy skrzypce;
 - Scena w szpitalu po włożeniu Grzegorzowi dousznego implantu (a konkretniej – reakcja Grzegorza na dźwięki wokół niego);
 - Scena na wernisażu;
 - Prowadząca/y zadaje uczniom pytania:
 - *Skąd wiecie, w jaki sposób zachowywać się w publicznych miejscach?*
 - *Dlaczego Grzegorz zachował się w taki, a nie inny sposób?*
 - *Jak zareagowali ludzie na zachowanie Grzegorza? Jaka była różnica w reakcji rodziców Grzegorza, a jaka pozostałych osób? Jak to możecie wytłumaczyć?*
 - *Jakie wyciągacie wnioski z powyższych scen? Jaką rolę odgrywa język w kształtowaniu kompetencji społecznych?*

(15 minut)

II. Lekcja 2. JĘZYK DYSKRYMINUJĄCY I STYGMATYZUJĄCY

1. STEREOTYPY DOTYCZĄCE OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ – burza mózgów/ dyskusja

Nauczyciel/ka prosi uczniów/uczennice, aby wymienili jak najwięcej znanych im stereotypów na temat osób niepełnosprawnych. Warto powtórzyć definicję stereotypu, jako utrwalonego w języku, wartościującego najczęściej negatywnie, określenia osoby/ grupy osób. Przykładowo można podać funkcjonujące w języku polskim, stereotypowe określenia osób chorych psychicznie, np.: wariat, szajbus, świr itd.

(5 minut)

2. Prowadzący zbiera wypowiedzi uczniów i rozpoczyna dyskusję, której celem jest podkreślenie, jak ważną rolę pełni język w budowaniu obrazu osób z niepełnosprawnościami i jak często jest on DYSKRYMINUJĄCY.

Warto w tej części zajęć dokonać analizy dokumentu pt.: „Rekomendacje dotyczące języka niedyskryminującego osób z zaburzeniami psychicznymi”, przygotowane przez Radę Języka Polskiego przy Prezydium PAN wraz z Polskim Towarzystwem Psychiatrycznym, fundacją Hej, Koniku! i firmą Janssen w ramach kampanii społecznej „Wrażliwi na słowa – wrażliwi na ludzi”. Dokument dostępny jest tutaj: https://rjp.pan.pl/images/Wra%C5%BCliwi_na_s%C5%82owa._Wra%C5%BCliwi_na_ludzi_przyk%C5%82ady.pdf

(10 minut)

Przebieg zajęć:

3. Następnie nauczyciel/ka pyta uczennice/uczniów, czy widzą jakieś różnice w określeniach:

- rudy/ mężczyzna z rudymi włosami
- blondynka/ kobieta o jasnym kolorze włosów
- murzyn/ osoba rasy czarnej
- kryminalista/ osoba, która złamała prawo
- niepełnosprawny/ osoba z niepełnosprawnością

Pojęcia po lewej stronie są STYGMATYZUJĄCE – nauczyciel/ka pyta, jak uczniowie/uczennice rozumieją to słowo?

STYGMATYZACJA to nadawanie komuś określeń dotyczących zachowania/ wyglądu/ cech charakteru, w wyniku czego te osoby przejmują przypisane im cechy. Jest to proces przyczepiania „etykiety” (rzadko pozytywnej), która „przykleja” się do danej osoby, w którą zaczynają wierzyć zarówno osoby z najbliższego otoczenia, jak również osoba, która ową etykietkę otrzymała.

Stygmatyzacja jest punktem wyjścia do myślenia o ludziach w sposób stereotypowy – najczęściej krzywdzący (np. raz doczepiona etykieta „lenia” pozostanie z uczniem na bardzo długo i na pewno nie będzie go motywować do wysiłku).

Jeśli mówimy „osoba niepełnosprawna” to bez wątpienia ją stygmatyzujemy, uznając, że niepełnosprawność jest kluczowym elementem jej funkcjonowania, a nawet determinuje daną osobę we wszystkich dziedzinach życia. A przecież jest mnóstwo osób, u których niepełnosprawność stanowi jedną z wielu cech. Przykładem mogą być osoby w spektrum autyzmu, w tym z zespołem Aspergera, u których deficyty w komunikacji społecznej (np. słabo rozwiniętą empatią) są równoważone na przykład przez wybitny intelekt.

(10 minut)

Jeśli czas na to pozwoli, można tutaj skorzystać z ćwiczenia **NIEPEŁNOSPRAWNI W ŻYCIU KULTURALNO-SPOŁECZNYM – WYBITNE OSOBY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ** zawartego w drugim scenariuszu zajęć przygotowanych do pracy z filmem Sonata.

(czas trwania tego ćwiczenia to 30 minut)

4. Praca z filmem:

Nauczyciel/ka prosi uczniów o przywołanie z filmu Sonata scen, w którym bohaterowie zwracali się do Grzegorza w sposób dyskryminujący/ stygmatyzujący. Warto wspomnieć o:

- postawie nauczyciela;
- sposobie zwracania się Michała do swojego brata;

(10 minut)

Przebieg zajęć:

III. Lekcja 3. SŁOWA MURY/ SŁOWA MOSTY – praca w grupach/ burza mózgów/ projekt edukacyjny Ćwiczenie może zostać przeprowadzone w dwóch formach, w zależności od czasu i możliwości.

WERSJA I (z wykorzystaniem czerwonych kartek)

1. Nauczyciel/ka dzieli klasę na 3 lub 4-osobowe grupy. Każdej z grup wręcza około 10 czerwonych kartek formatu A4. Zadaniem każdej z grup jest zastanowienie się i zapisanie na kartach słów/ wyrażień/wypowiedzi, które niszczą relację między ludźmi, tj.: są krzywdzące, pełne nienawiści, oceniające, krytyczne itp. Każdą z odpowiedzi zapisują na oddzielnej kartce. Na pracę w grupie uczniowie mają 10 minut.
2. Po upływie tego czasu nauczyciel/ka prosi uczniów, aby powiesili te kartki we wskazanym miejscu sali, w taki sposób, w jaki z cegieł buduje się mur (tzn. kolejne rzędu ułożone na tzw. Zakładkę).
3. Po wykonaniu tego polecenia nauczyciel/ka pyta uczennice/uczniów, dlaczego te słowa/wypowiedzi nazywamy „słowami-murami”. Co to dla nich oznacza.
4. Następnie nauczyciel/ka wręcza uczniom kolejne czerwone kartki. Tym razem prosi uczniów, aby zapisali na nich słowa/wyrażenia/wypowiedzi, które są pełne szacunku, wobec osoby, z którą rozmawiamy. Mogą pomyśleć o słowach, które lubią słyszeć w kontakcie z drugim człowiekiem – np. „jesteś dla mnie ważny”, „lubię Cię” itd.
5. Po upływie wskazanego czasu (10 minut), nauczyciel/ka prosi uczniów, aby powiesili te kartki we wskazanym miejscu sali, w taki sposób, aby utworzyły one ceglany most.
6. Po wykonaniu tego polecenia nauczyciel/ka pyta uczennice/uczniów, dlaczego te słowa/wypowiedzi możemy nazwać słowami-mostami. Co to dla nich oznacza?

Czas trwania tej części zajęć: około 30 minut.

WERSJA II (z wykorzystaniem prawdziwych cegieł)

Ćwiczenie przeprowadzamy w ten sam sposób, jak w przypadku wersji I, z taką różnicą, że „słowa-mury” i „słowa-mosty” uczniowie zapisują na prawdziwych cegłach i w efekcie układają prawdziwy mur lub most. Jeśli wybiorą Państwo tę wersję, warto porozmawiać z koleżankami/kolegami ze szkoły, aby dołączyli się ze swoimi klasami do tego projektu, tworząc duży projekt międzyszkolny – kampanię społeczną. Mur i most mogłyby stanąć przed szkołą, stając się tym samym nie tylko ciekawym efektem pracy uczniów, lecz przede wszystkim – dając możliwość głębszej refleksji uczniów na temat roli słów/języka w budowaniu relacji międzyludzkich.

WERSJA III – skrócona

W przypadku braku możliwości przeznaczenia na to ćwiczenie całej jednostki lekcyjnej, można przeprowadzić je w formie skróconej. Prowadzący dzieli uczniów na dwie grupy, jednej wręczając Kartę pracy nr 1. Grupa 1 (załącznik nr 2), a drugiej Kartę pracy nr 2. Grupa 2 (załącznik nr 3). Uczniowie mogą pracować indywidualnie lub w parach, wpisując na „cegiełkach” słowa-mury lub słowa-mosty. Po wypełnieniu kart pracy należy podsumować zajęcia, porozmawiać z uczniami o tym, dlaczego niektóre słowa ranią, a inne są pomostem w relacjach międzyludzkich. Ta wersja ćwiczenia powinna trwać około 15 do 20 minut.

Przebieg zajęć:

IV. PRACA Z TEKSTEM FILMOWYM – analiza i interpretacja/ metoda kuli śnieżnej;

1. Uczniowie/uczenice dobierają się w pary. Nauczyciel/ka każdej z par wręcza kartę pracy nr 2 (załącznik nr 4). W ramach tych grup uczniowie pracują w parach z kartami pracy. Ich zadaniem jest wypełnienie tabeli
2. Po upływie wskazanego czasu (5 minut) dwie pary łączą się, tworząc zespół czteroosobowy, wykonując cały czas to samo polecenie (3 min.). W ostatnim etapie zespoły czteroosobowe łączą się w grupy ośmioosobowe (2 min.).
3. Praca największych zespołów kończy się wystąpieniem lidera każdego z nich, który na forum klasy przedstawia efekty pracy grupowej.

Łączny czas ćwiczenia: 15 minut.

ZADANIE DOMOWE (po każdej z lekcji/dla chętnych)

Macie jedyną i niepowtarzalną okazję nawiązać kontakt z bohaterem filmu! Jeśli film Sonata wywarł w Was emocje, którymi chcielibyście podzielić się z Grzegorzem Płonką, napiszcie do niego list na adres: barbara.ulatowska@tvp.pl z dopiskiem „Do Grzesia”. Listy zostaną przekazane Grzesiowi. Prośba do nauczycieli o kontrolę treści przed wysyłką.

Załącznik nr 1.

JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA – materiały źródłowe

Językowy obraz świata (JOS) – to struktura pojęciowa, w której odbijają się potoczne sądy o świecie, właściwe danej społeczności, kulturze i tradycji. Różnią się one od wiedzy naukowej czy encyklopedycznej. Odnajdujemy je w różnych zjawiskach językowych, np. w znaczeniach wyrazów, związków frazeologicznych, w metaforach, a także w formach gramatycznych charakterystycznych dla danego języka. Badacze zajmujący się tą gałęzią językoznawstwa nawiązują do myśli niemieckiego filozofa Wilhelma von Humboldta (1767–1835), który uważał, że nie ma jednakowych praw językowych dla wszystkich języków. To, jaką mamy gramatykę, słownictwo, zależy od kultury danego społeczeństwa (narodu). Inaczej myślimy w językach obcych niż w języku rodzimym. Ta wiedza wynika z różnej tradycji, w której się wychowaliśmy.

Do myśli Humboldta nawiązywali również badacze amerykańscy (lingwiści oraz antropolodzy) na początku XX wieku. Zauważyli, że w języku Indian Ameryki Północnej pojawiają się pojęcia i konstrukcje (reguły) gramatyczne, których nie ma w języku angielskim (wywodzącym się przecież z kultury europejskiej) – jak również odwrotnie: języki europejskie mają znaczenia i wyrazy, które nie są przydatne dla amerykańskich autochtonów. Dwaj wybitni badacze – Edward Sapir i Benjamin Lee Whorf (na podstawie prac nad językiem Indian Hopi) zauważyli, że język wpływa na nasze myślenie o rzeczywistości (kulturze), a rzeczywistość, w której się wychowujemy, żyjemy, wpływa na nasz język. Tę zależność nazwano teorią relatywizmu językowego. (...)

JOS jest potoczną interpretacją rzeczywistości z punktu widzenia przeciętnego użytkownika języka, oddaje jego mentalność, odpowiada jego punktowi widzenia i jego potrzebom. Jest „naiwny” [...], to znaczy równocześnie antropocentryczny i etnocentryczny, tworzony z punktu widzenia człowieka, mierzony ludzkimi miarami. W potocznym obrazie otaczającego człowieka i bliskiego mu świata słońce wschodzi i zachodzi, rośliny dzielą się na użyteczne i szkodzące, ptaki na złowieszcze i przyjemne, woda jest zdrowa, czyli nadająca się do picia przez człowieka, albo nieprzydatna, cuchnąca, gwiazdy mrugają, droga biegnie, coś jest zimne, ciężkie, wysokie w relacji do miar przeciętnego człowieka. JOS jest przekazywany wraz z językiem, jest zarazem praktyczny, wystarczający na potrzeby codziennej komunikacji.

Jerzy Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 14.

Wśród wariantów języka narodowego język potoczny zajmuje miejsce wyróżnione, wręcz wyjątkowe. Jest to przede wszystkim pierwszy w kolejności przyswajania wariant języka, ten, którego uczymy się jako dzieci i który potem długo jeszcze wystarcza nam do porozumiewania się w codziennych sytuacjach życiowych; język najprostszy, najbardziej konkretny, najbliższy. Z czasem, gdy w skomplikowanych sytuacjach o złożonych problemach musimy mówić, używając uczonej terminologii lub formuł oficjalnych, i sięgamy po wyspecjalizowane style językowe, ten pierwszy język pomaga nam rozumieć i objaśniać nowe dla nas wyrazy i pojęcia, a także kontrolować wyrazy wieloznaczne, niejasne. [...]

Jerzy Bartmiński, *Współczesny język polski*, [w:] *Styl potoczny*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 2001, s. 114.

za: <https://zpe.gov.pl/a/jezykowy-obraz-swiata/DO2rtcnE6> [dostęp: 14.02.2022]

Załącznik nr 2.

Karta pracy nr 1/ Grupa 1. SŁOWA-MURY

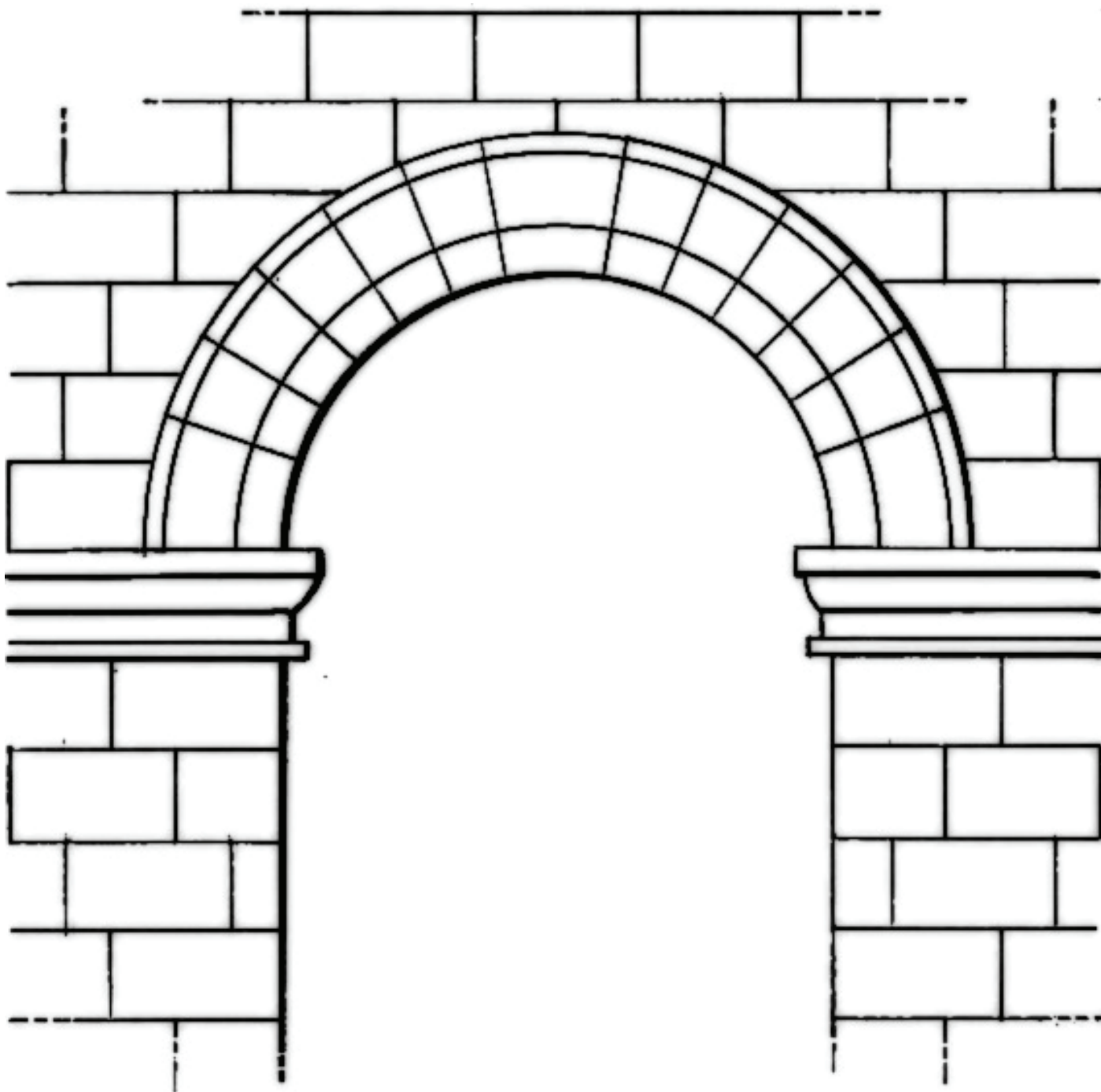
Poniższą grafikę wypełnij w słowa/ sformułowania, które według Ciebie NISZCZĄ relacje np. „idiota”, „weź się w garść”. Zapisuj swoje wypowiedzi w cegielkach.

The graphic consists of 20 empty rectangular bricks arranged in a staggered pattern, resembling a brick wall. The bricks are arranged in four rows: the first and third rows have two bricks each, the second and fourth rows have three bricks each. The bricks are intended for writing words or phrases that, according to the user, destroy relationships.

Załącznik nr 3.

Karta pracy nr 1/ Grupa 1. SŁOWA-MOSTY

Poniższą grafikę wypełnij w słowa/ sformułowania, które według Ciebie **BUDUJĄ** relacje np. „jestem przy Tobie”, „chcę Cię wysłuchać”. Zapisuj swoje wypowiedzi w cegielkach.

Załącznik nr 4.

Karta pracy nr 2. „Słowa-mury”, „słowa-mosty” użyte w filmie *Sonata*.

Przywołując z filmu *Sonata* wybrane sceny i wypowiedzi wypełnij poniższą tabelkę.

Słowa/ zwroty/ wyrażenia/ zachowania dyskryminujące/ stygmatyzujące Grzegorza	Słowa/ zwroty/ wyrażenia/ zachowania wspierające Grzegorza